

СЕРГІЙЧУК ВОЛОДИМИР

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SERHIYCHUK VOLODYMYR

a Doctor of History, a professor, a head of History of World Ukrainians Department at the Taras Shevchenko Kyiv National University

Бібліографічний опис:

Сергійчук, В. (2021) Антропология мілітарного потенціалу українського козацтва (XVII–XVIII століть). *Народна творчість та етнологія*, 2 (390), 26–36.

Serhiychuk, V. (2021) Anthropology of the Ukrainian Cossacks' Military Potential (XVIIth–XVIIIth Centuries). *Folk Art and Ethnology*, 2 (390), 26–36.

АНТРОПОЛОГІЯ МІЛІТАРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА (XVII–XVIII СТОЛІТТЯ)

Анотація / Abstract

У публікації розповідається про широке використання Російською імперією збройних сил українського народу у своїх завойовницьких війнах після Переяславської ради 1654 року. Зокрема, наводяться факти вирішальної участі українського козацтва в штурмі Азова в 1696 році й Ізмаїла в 1790-му. Про те, як були задіяні в цьому процесі окремі сотні козацького війська повідомляється на прикладі участі в бойових діях кожного козака Сосницької сотні Чернігівського полку.

Ключові слова: українське козацтво, Сосницька сотня, Полтавський полк.

The publication deals with the widespread use by the Russian Empire of the Ukrainian people's armed forces in its wars of conquest after the 1654 Pereyaslav Council. In particular, given are the facts of the Ukrainian Cossacks' decisive participation in the assaults of Azov in 1696 and Izmail in 1790. How individual regiments of Cossack troops were involved in this process is reported on the example of combat of each Cossack of the Chernihiv Regiment's Sosnytsia Company.

Keywords: Ukrainian Cossacks, Sosnytsia Company, Poltava Regiment.

Одним із елементів сучасної гібридної війни, яку розгорнули імперські сили Російської Федерації, є спроба замовчати внесок різних народів, зокрема, їхніх зброй-

них сил, у ті спільні перемоги в минулому, до яких вони були безпосередньо причетні. Особливо ж наполягають у наших сусідів, що вони й без України розгромили б гітлерівську Німеччину, чим намагаються принизити ратний подвиг мільйонів наших співвітчизників.

Проте приписуванням собі перемоги в Другій світовій пропагандисти Москви не обмежуються – дедалі частіше можна спостерігати, як період спільної історії наших народів у Кремлі подають як процес розвитку винятково російського державництва й російського військового мистецтва. Стосується це не тільки часів Русі з центром у Києві, яка, зрештою, завдяки походам наших князів Святослава Хороброго, Володимира Великого і Ярослава Мудрого, приєднала до своїх володінь і величезні простори розселення угро-фінських племен від Балтики до Уралу, втягуючи таким чином їх до цивілізаційного європейського розвитку.

Ще із середини ХХ ст. можемо простежити, як російські історики пропагують цю тенденцію і щодо часів Гетьманщини, коли українське козацтво не раз жертвувало собою в завойовницьких походах Москви. Скажімо, уже невдовзі після Переяславської ради 1654 року воно стає складником тих збройних сил, які спрямовуються для прилучення до «белокаменной» нових і нових територій. Уперше із цією метою було використано 20-тисячний корпус під проводом наказного гетьмана Івана Золотаренка в 1654 році для оволодіння царем Олексієм Михайловичем Смоленщини. До речі, у той час, коли в Києві навколо Софійського собору розквартирувалися на монастирських городах три тисячі московських ратників, які там залишалися постійно.

Відтоді можемо простежити, як і запорожці регулярно відгукуються на різні пропозиції московського царя, коли навіть це суперечить українським національним інтересам. Загальновідомо, що 1659 року низове козацтво на чолі з Іваном Сірком (на прохання царських воєвод) пішло воювати

в Крим, аби відтягнути татарські сили з-під Конотопа, де у вирішальній битві зійшлися українські й московські війська. А коли Кремлю необхідно було розірвати Україну, то саме запорожці, виконуючи волю царя, втрутилися грубою силою у вибори гетьмана Лівобережної України, які були організовані саме Москвою.

Після того, як Андрусівським договором 1667 року українські землі були поділені між Москвою й Річчю Посполитою по Дніпру, лівобережне козацтво постійно використовується в завойовницьких походах московської армії. Особливо показовим із цього погляду є реєстр козаків Сосницької сотні Чернігівського полку: «...начальних і рядових і ктиторов где били і в которих походах і в которих годах под всякого іменем походов и годов прописаних, також войтов и урядников списанное» [2, арк. 237–266; 14].

Із цього документа довідуємося, наприклад, що сотник сосницький Павло Омелянів на чолі своїх земляків був у походах, починаючи з 1705 року, коли під Любарем «могили под оним висипано». А ще ж йому 1706 року довелося побувати під Замостям і Туровом, а 1707-й майже цілий рік пробув зі своїми підлеглими «на президиуми» в Білій Церкві. Наступні два роки Сосницька сотня брала участь у бойових діях у районі Полонного й Острога, а в 1711-му – у Кам'яному Затоні. Не оминули сосничан і ладозькі каналні роботи біля Санкт-Петербурга, до яких їх залучали 1721 року, а також низові походи аж до Астрахані [14, с. 105].

Ще більший тягар військової повинності на користь Російської держави випав на долю сосницького отамана городского Василя Івасенка, який розпочав цей своєрідний літопис з 1687 року на Коломаку, у 1688-му побував на Самарі, у 1689-му – під Перекопом, а згодом «под Полтавою у тривогу татарськую 1697, под Кезикерменом 1698, под Замостем 1706, у Царичині на каналі 1719...» [14, с. 105].

А чи не найбільші реєстри участі у військових походах виявилися в козаків із

с. Велике Устя, які належали до Сосницької сотні. Так, Грицько Тичина, Процько Старий, Гордій Бережний, Матвій Діловець, Павло Хорошун, Матвій Прощич відбували ці походи ще від часу Чигиринського походу 1678 року, а в 1721-му побували на каналних роботах і 1722 року ще й пішли в каспійські експедиції [14, с. 122].

Однак про це в сучасній російській історичній літературі не розповідають; вона вже з половини ХХ ст. дотримується концепції, що передбачає, як правило, возвеличувати «славу русского оружия», оминаючи згадки про внесок і жертви інших народів у ті досягнення, яких добилася Москва. Зокрема, це особливо помітно в монографії Л. Бескровного, де він аналізує джерельну базу військової історії Росії [6].

У зазначеній монографії, скажімо, не згадується про роль українського козацтва на чолі з гетьманом Іваном Мазепою у взятті Петром I Азова в 1696 році, хоча в джерельних матеріалах це зафіксовано. Наприклад, у червні й липні 1696 року є такі два записи в похідному журналі московського війська: «В 17 день... в тот день Вице-Адмирал, командиры и капитаны, и при них были казаки, ездили на море к неприятелю; и был у них бой с конницею близ берега в подъезде, и перед вечером приехали назад ... В 13 день... В тот день татары конница ударили на казачьи таборы, чтоб им проехать в Азов, и казаки, не допустя их до обоза, прогнали назад» [13].

Зрозуміло, що нинішні російські дослідники ретельно оминають повідомлення про те, що вже тоді українському гетьману було вручено перший російський орден Андрія Первозваного. Мазепа отримав цю нагороду 8 лютого 1699 року з рук Петра I «за многие в воинских трудах знатные и усердно радетельные верные службы, которые он с его, великого государя, Малороссийскими regimentу свого ратными людьми против его, великого государя, неприятелей салтана Турскаго и хана Крымскаго, чрез 13 лет воинские многие храбрые победы чинил» [12, т. 1, с. 798].

До речі, російські автори не згадують про те, що на цю службу наші козаки споряджалися за свій рахунок. Навпаки, тодішнє перебування України під московською окупацією подається як нібито процвітання, у чому намагається переконати всіх кандидат історичних наук Володимир Артамонов: «Ни копейки не поступало с Гетманщины в казну России. Петр I не впряг старшину как русское дворянство, в регулярную военную и гражданскую службу и не ограничивал культурную автономию Украины. Мазепа в процветавшем Левобережье дал старшине сытую, зажиточную жизнь углубив расхождения между нею и украинскими низами. Не было заселения русскими гетманских земель, наоборот шла интенсивная колонизация русских территорий украинцами, искавших защиты от поляков и крымцев. О “неволе” и колониальной зависимости Гетманщины от России не могло быть и речи. Истощение человеческих и материальных ресурсов гетманства было намного меньше, чем в России» [5, с. 17].

Насправді ж ресурси народного господарства Гетьманщини з того часу вичерпувалися досить швидко, про що свідчать власне документи російських архівів, які вже опубліковані. Особливо багато їх використали з початком Північної війни, в якій українське козацтво вимушене було брати постійну участь. Так, уже 30 листопада 1700 року цар пише одному зі своїх чиновників Федору Салтикову: «И для того велел тем войском, которыя при сем случае не успели, генералу Репнину с 12 000 ч. пехоты бать в Новгороде, а гетману Черкаскому с 8000 конных и с 10 000 пехотных бать в Пскове, которые всегда будут готовы к походу... и для того послан указ гетману казацкому, чтоб он был в готовности ко удержанию Полсково намерения» [12, т. 1, с. 409].

Таких повідомлень у цьому важливому зібранні документів з часів царювання Петра I можна знайти дуже багато. Наприклад, 30 травня 1701 року московський самодержець пише до польсько-

го короля Августа II: «По изволению нас, великого государя, нашего царского величества, велено подданному нашему, войска Запорожского обох сторон Днепра гетману и славного чина святого апостола Андрея кавалеру Ивану Степановичю Мазепе, с нашими царского величества войски Запорожски и regimentу ево с ратными людьми, нынешняго настоящего лета быти на нашей великого государя службе в Лифлянтах, а для слученія с нашими великого государя Великоросийскими конными и пешими ратными людьми путь ему належит ити чрез государства вашего королевского величества, которые к Лифлянтам ближе и податнее и притти туда поспешнее...» [12, т. 1, с. 450].

Інформація про залучення нашого козацтва зафіксована і в січні 1702 року, коли наказний гетьман Данило Апостол біля Марієнбурга спустошив Лифляндію: узяв до полону понад дві тисячі осіб і пригнав багато худоби; до Марієнбурга не дійшов через глибокий сніг; там був загін лубенського полковника, котрий усі околиці розорив. Після повернення до Пскова козаки були відпущені на батьківщину «для того, что обезлошадели и помочь им не было возможности: ничего не вспахано и не кошено» [15, ч. I, с. 115].

Утім, потреба в козаках виникала дедалі більша. Так, 26 березня 1702 року в листі до Б. Шереметьєва Петро I писав: «О Черкасах говорено самому гетману, чтоб прислал добрых и с кампаней лутчих, которые бы не бежали, и о том учинить ему ж ведомо, а гетман то учинить обещался, что пришлет добрых; о Скоропацком послал указ к гетману» [12, т. 2, с. 26].

Того ж року 15 000 козаків під проводом полковника Миклашевського було спрямовано до Бихова, щоб забрати його в Сапежинських [12, т. 2, с. 574].

Подібних циркулярів віднаходимо досить багато і в подальшому. Наприклад, у листі Ф. Головіна до Югана Рейнгольда від 7 травня 1704 року зазначалося, що «и сверх того

указано и господину гетману Мазепе со всем казацким войском в нужном случае против противных его королевскому величеству поляков по желанию ево в Полшу вступить, и огнем и мечем поступать и их к послушванію приводить. И вышеписанным войскам и гетману Мазепе повелено при вступлении в Полшу разослать его царского величества увещевательные грамоты к сенаторем и по воеводствам» [12, т. 3, с. 60].

Додатково до цього Петро додав для Мазепи: «...и сверх того повелел его царское величество при том же королевскому величеству на помощь идущие 5000 казаков в ваше управление и надзирательство вручить и о том господину гетману Мазепе указ послать, и дабы ваше превосходительство оных по своему благозобретению тамо под такую команду отдал, чтоб они с ползою могли против неприятеля употреблены, а не вообще потеряны быть» [12, т. 3, с. 62, 63].

Аналогічні вказівки трапляються й серед директиви царя князю Долгорукову на весну 1705 року: «Буде сумневатися его величество о паходе так малому войску, то возможно от гетмана послать несколько тысяч лошадей, на которых мочно пехоту и протчия вещи скоро привесть (чтоб неприятель не мог препятствовать). Но сие надлежит в вышней тайне держать, а не так, как нене объявлено о свидании всему свету, о чем уже Аглинской посол сюди писал» [12, т. 3, с. 226, 227].

19 червня 1705 року Петро I вимагав від Мазепи: «Прежде сего писано к вам с Москвы указом нашим, велено с 30.000 немедленно итить ко Львову и противних королевскому величеству Полскому Августу Потоцких и иных маетности “знатными котрибуциями утиснять”, и потом приближатца недалеко от Брести. А ныне подтверждаю, чтоб вы немедленно в вышеописанном числе шли и, хотя и не дошед Львова, обратились сколь скоро возможно к Сендомирию, проведывая, нет ли каких тамо неприятельских силных войск, а в пути и мимоходом

те контрибуции [це слово цар вписав замість наявного в оригіналі “розорення”. – В. С.], по прежнему указу, противних поляков маетностям чинили, и всем угрожали, кто дерзнет на подтверждение элекции или коронацию Лещинского ехать, не точию контрибуциями, но и конечным разорением, и разослали повсюду при сем посланню нашу здесь выданную грамоту. А в походе шли б безо всяких отягчений, и чтоб и пехота была вся конна, дабы от неприятельского нападения силнаго всегда могла безопасно отступить и тогда либо с нашим войском, которое при Гродне и Ковне стояти будет, или с Саксонским, с которым король Полской (по отступлении Шведа от Шленской границы в Полшувступить хочет), совок упитися могли. И между тем непрестанно, и по последней мере по однажды в неделю, а когда нужда и чаще, чрез нарочних посыльщиков нам о себе и о всех тамошних поведених и о неприятельских поступках давайте ведомость, подсылая под оных часте подъезды. А королевскому величеству Полскому о походе своем к Сендомирю, по желанию ево, дайте о себе коим нибудь образом ведомость и с генералом нашим Паткулем имейте пересилку, коль часто возможно. И что у них уведете, о том к нам пишите» [12, т. 3, с. 364, 365].

У документі від 31 липня 1705 року повідомляється: «Междо тем же гетман Мазепа, чаю, уже у Сандомира, також и некоторые конные войска его к Гродне и Висле посланы и всякие развращения неприятелю чинить будут. И для того желает его царское величество, дабы его королевское величество, буде невозможно со всем войском притти, то б хотя с конницею одною и, буде мочно, притом с некоторою частью пехоты как наискоряе чрез Венгры из Саксонии в Полшу вошел и хотя с Мазепою напред совокупился, а большую часть пехоты до удобнейшого проходу в Саксонии оставил...» [12, т. 3, с. 398].

Сам гетьман Мазепа писав до Головина 4 серпня 1705 року від Зборова: «Я перешел Серет з величайшим трудом от множества рек, испорченных мостови вступил в имение

Потоцких. Все пусто; все скрылось и разбежались. Иду медленно. Я взял провианта на полгода: от того со мною 12.000 возов. Прошел воеводства Волынское, Киевское, вступил в Русское; тепер в маетности королевича Александра в Зборове. Казакам накрепко заказал ничего не трошать; но трудно удержать; притом же наши возы должны итти часто хлебными полями и покосами, истреблять хлеб и сено. От того безпристанная мне доука от шляхты, которая говорит, что такой помощи они никогда не видали» [15, ч. II, с. 345].

На виконання чергового доручення Петра I московський воєначальник Головин писав до Мазепи: «При сем же посылаю к милости вашей цидулу руки великого государя, с которою указал мне его величество в подтверждение простанее к вашему сиятельству писать, дабы потрудился всяким образом в маетностях полских, противную страну держанных, толикое число лошадей получить, елико возможно, а по последней мере тысяч пять, а что болше, то лутче; а те бы лошади собрать к зиме» [12, т. 3, с. 900].

Гетьманові Мазепі доручали тоді й інші завдання. Наприклад, коли була загроза військовим складам у Бересті, то 23 грудня 1705 року Меншиков писав до Петра I: «Неприятель в Варшаве будучей, не имея у себя доволной живности, кончая определил вскоре в Брести сущим магазейном овладеть, и чтоб для того от писал мне к гетману Мазепе, дабы для охранения того магазейна послал ему от себя в Брест два или три полка. Против которого писания того ж дня к нему, господину гетману, о посылке в Брест 3.000 конницы и одного полка стрелецкого я писал» [12, т. 4, с. 526].

Проте вже через місяць, 19 січня 1706 року, згаданий воєначальник Головин писав Петру I: «К гетману того ж дни послал указ по повелению твоему: велел итти к Смоленску совсем, и сие послал через нарочного курьера» [12, т. 4, с. 544].

Лист Мазепи до Головина 23 квітня 1706 року з Мінська сповіщає про бої вже

в центральній частині Білорусі: «19 априля, не доходячи за три миля Ляхович, под городом Клецком, когда тие войска наши з войсками неприятелскими стретилися и бой себе дали, тога наши, не выдержавши и силам неприятельским не постоявши, инные в розсипку поишли, а инные также пороженные, мужественно посприяли смерть, утративши и чотири армати, якие з собою мели, о чем от погрому того злополучного спасшися и избегши, по два тут и по три тут до Минска прибегаючи, извествуют. А о Семене Протасьевичу, о полковнику Миргородском, также чотирьох комонних а троих пехотных полковниках еще не имею ведомости, чи там же на военном пляцу смертю от рук неприятелских погибли, чи ли в неволю попали» [12, т. 4, с. 857].

З Гомеля Мазепа 22 травня 1706 року писав до Петра I: «Поворочаючи я з Литвы по целоречной службе вашего величества, еле живой от многих трудов, турбаций, печалей, болезней, в Гомеле получил вашего величества монаршею рукою писанный указ, в котором монаршим сердцем соболезуешь не помысленному войск регимента моего поведению и христианской крови разлианию; меньшую ошутителем в болезни моей отраду. А как от неприятеля в Клецке поражение сталося, посылаю вашему величеству реляцию.

Когда полковник Переясловский прислал до меня с фортецы Лыховицкой одного казака, чрез мур спустивши, с крайним и последним освобождения своего прошением и таким донесением, поневаж и борошна не стало и кони все почти выдыхали, тогда ординовал я думного дворянина Семена Неплюева и полковника Миргородского Данила Апостола с таким числом войск: думного дворянина Неплюева драгонею 800, солдат 600, стольника и полковника Анненкова стрельцов 200, стольника и полковника Кошелева стрельцов 250, солдатского новыборного полку 300, два полков сердюков пеших 600, конных и товариства 1.900. Когда они, по приказу моему, на одсег Лыховицким

облежанцом, шли и реку Немен переправили, тогда неприятель зашел им дорогу в Клецку, где когда дали баталию, наши войска Божьими судьбами не выдержали наступлению и огню неприятелскому, едны трупом там же пали, другие в полон досталися, а третьи разбежались. Сколькo убито, еще неизвестно; однако можно полагать, что до 800 пехоты, до 100 комонников; в плен взято: Росийских 50, Малоросийских 30. Полковник Переясловский, потеряв надежду на одсег, не мея ни хлеба, ни соли, сдался 1 мая. На другой день прибыл сам король, осмотрел фортецию, пленных, поле сражения. Полковник Переясловский прислал мне лист: прошу позволения писать ему для отрады» [15, ч. I. с. 478].

Однак на ці втрати козацького війська й матеріальне виснаження Гетьманщини Москва не звертала уваги, про що Мазепа писав до самодержця в тому самому листі: «В том же вашего царского пресветлого величества писанью вчиталем такой указ, абым приготавлился як найраней на пришлую кампанию; который должен есм всячески тщится в совершенство призвести, як скоро в дом мой возвращуся и от подлежащей болезни освобождение получу, якож за мною единым дело не станет, если жив буду, быле бы войска все реименту моего, целоречною военною службою утружденные, знужнелые, опешалые, изнищальные, з которых едны поза Вислою были, другие при войсках Великоросийских от Кгродна шли, третии в Клецком погроме располошены zostали, а четвертии тыи, яки в Менску при мне в малолюдном числе остались и тепер при боку моем обретаются. До домов своих повернули; до которых за прибытием моим в Батурин разошлю по полкам уневерсалные ординансы, пильно приказуючи, чтоб на приший поход без всякого замедления приуготовлялися, в коне, в порохи, в куле и в борошеные запасы приспособлялися и в поготовости належатой до указу его царского пресветлого величества zostавали» [12, т. 4, с. 861].

Тему економічного виснаження Гетьманщини Мазепа порушує і в черговому листі до Петра I, який він писав 23 вересня 1706 року щодо будівництва Печерської фортеці: «А известую то вашему царскому величеству, что тые войска рейменту моего войска, помянутою фортификациею утружденные, борошенных запасов лишившиися и кони свои все воженьем дерну повседневым меючи вымордованы и знужненные, не будут на жадную вашего царского величества службу под сей час зимою годны» [12, т. 4, с. 1022].

Проте цар добивався свого, про що він писав Іванові Мазепі 24 січня 1707 року: «Понеже уже вам не без ведома есть, что уже сия война на одних осталась, того для надлежит вам вящее приготовление и осторожность иметь по сему.

1. Чтоб заранее к походу изготovitца и чтоб по самой первой траве в мае под Киевом стать, как для совершения начатой фортеции, а паче для обороны от неприятеля своих краев, о котором сказывают, что конечно намерен в первых числах мая идти к нашим краем, чего для надлежит вящее приготовление в войсках иметь. И понеже ваша милость можете знать, что войско Малороссийское не регулярное и в поле против противника стать не может, того для советую вам доволное число лопаток и заступов велеть взять с собою, також и добрую полковую артиллерию, дабы возможно у Днепра [нежели неприятель будет] в удобных местех шанцами или окопами укрепитца и тем возбранить неприятелю ход в свою землю. Також дабы и в украинских городех от Польского рубежа добрую осторожность иметь и палисадами и протчим укрепить. О прочем будем писать пространнее» [12, т. 5, с. 41, 42].

Царський лист від 29 січня 1707 року ставить нові вимоги перед Мазепою: «Господин гетман. По получении сего надлежит вам потщится, дабы к пришлой весне было к походу во всякой готовности regimentу вашего войска пять тысяч человек

ис компанейцов и из городових казаков, выбрав самих лутчих людей, которые бы имели добрые кони и ружье и при себе левкой обоз. И понеже в прошлой компании которые казаки были regimentу вашего, и у тех. Почитай что ни у кого сабли не видали, кроме пищалей и сайдаков, того ради zelo б высокопотребно было, дабы они все сабли имели сверх пищалей и сайдаков. В сем гораздо приложить тщание» [12, т. 5, с. 57].

У розвиток зазначеної вказівки наведемо нове царське розпорядження від 30 березня 1707 року: «По прежнему нашему посланому к вам писму, к будущей кумпании Черкас изволте отправлять, и чтоб их пятитысячное число было одних выборных, которые могут на лошадь сесть, кроме тех, что у телеги за обозом будут»» [12, т. 5, с. 168].

Жодні прохання Мазепи щодо полегшень для українців не впливали на Петра I, який 24 червня 1707 року з Люблина писав до гетьмана: «Известно нам, великому государю, по доношению вашему, верного нашего подданного, как прежде сего, так и ныне, будучи при нашем дворе в Жолкве, что войску нашему Запорожскому от непрестанных нынешних трудных служб и походов, так найпаче жителем Малыя России от переходов войск наших царского величества Великороссийских и низовых, от провозу на Киев и сюда в главное войско всяких военных припасов и казны (бес чего при сей войне обойтитца не мочно), наносятся немале тяготи и разорения. И хотямы мы, великий государ, наше царское величество, о всех верных подданных наших, о вас, войске Запорожском и всем Малороссийском народе, государским нашим милосердием сожалею, однакож то вам, верному нашему подданному, и всему войску запорожскому и народу Малороссийскому объявляю, что в таком нене с неприятелем нашим, королем Швециким, военном случае того всего обойтися невозможно; и того ради надлежит вам для общей государственной ползы (для которой мы и персоны своей, принимая вся-

кие трудности, не щадим) то снести...» [12, т. 5, с. 334].

Козацьке військо буде продовжувати «кувати славу русского оружия» на різних фронтах, про що 10 серпня 1708 року Мазепа писав до Петра I з обозу з-під Русанова: «Сего дня августа 10, якого с господином Солововым, капитан-порутчиком, отправил с городовых полков лучего перебранного войска 4500 и два полка компании, 800 товариства в себе заключающие, для диверсии неприятелю к Пропойску, а особливо к Смоленску два полки – Переяславский и Нежинский в 3000-м числе, з которого 2000 доброй пехоты, а 1000 конницы определитца и употребитца. Получил я и с должною честью восприял через куриера моего премошный собственноручный вашего царского величества указ о посылке 3000 или 4000 войска реименту моего в Полщу к прежней с полковниками киевским и белоцерковским ординованой партии. Тое убо вашего царского величества повеление без всякого умедления исполнить потщуся, токмо покорне вашему царскому величеству с доземным поклонением дерзаю доносить, что прочии реименту моего полки, городовый и компанийский, в различные места на службу вашего царского величества разосланы, а именно – Киевский с талюбочными малолюдными полками переборными в Полще, Стародубовский и Черниговский в Пропойску, Полтавский с компаниею на Дону, Гадяцкий в фортецы и при фортеце Печерской, а при мне осталось было городовых пять полков, с которых два полки, Нежинский и Переяславский, отправлены к Смоленску, а полпяти тысячи переборного с тых же пяти полков товарищества ординовано с двома полками до компании до Пропойска, при мне же з городовых самых недорослей и на худейших лошадах

осталось 2800, которых своими очима видел господин Соловов, да 2000 сердюков и едина корогов компании, кроме великороссийских пехотных полков, в которых болш над 2000 не зберется, яко сами полковники сказывают, понеже все полки неполные; и того ради разве Гадяцкий двотысячный, взял с фортецы Печерской и придав к нему 1000 тых недорослей, отправлю вскоре до Полщи, ибо разсуждаю, что тот полк гадяцкий, когда буду сам стоять по указу вашего царского величества при Киеве, не надобен будет до фортецы Печерской. А до полковников Киевского и Белоцерковского давно уже посылал двох знатных особ, и ныне посылаю третьяго, чтоб тое войско по желанию господина Синявского запровадили, як наискорей к господину Потее...» [12, т. 8, с. 526, 527].

Ці опубліковані документи, про які не згадують сучасні російські історики, показують нам реальну картину ролі Гетьманщини та її війська в Північній війні. Іван Мазепа пробував протестувати, однак Петро I відповідав на це брутальним способом, зокрема й рукоприкладством до гетьмана. У листі Мазепа до полтавського полковника з Гадяча від 20 листопада 1708 року подається справжнє ставлення москвинів до українців: «Москва чинила прикрости и разорения» [1, арк. 1].

Значимо, що після поразки під Полтавою з українськими гетьманами вже взагалі не рахувалися – вони мали вірно піддано виконувати всі наряди на відправлення необхідних контингентів не тільки для участі в бойових діях, а й для будівництва Санкт-Петербурга й риття ладозьких каналів. Щодо цього цікавим є документ від 1712 року під назвою «О высылке из губерний в С. Петербург недосланных работных людей без промедления».

	Велено вислати	Вислано	Не дослано
С Московской	12.148	6.021	6.127
Казанской	5.733	3.372	2.361
Архангелогородской	5.050	4.417	633
Смоленской	2.457	2.230	227
Киевской	1.365	1.132	233
Азовской	2.047	1.360	687

[7, с. 225, 226].

Усе це буде повторюватися в подальшому, про що чітко показано в уже згаданому реєстрі козаків Сосницької сотні, але в російській історіографії подаватиметься як процес винятково російський. Ось тому й немає згадки в праці Л. Бескровного про джерела, у яких, скажімо, висвітлюється реальний план штурму Ізмаїла військами Суворова 1791 року: «Сверх того впереди пехотной иметь должно конную цепь казаков, и для того учредить на обеих при двух батареях с правого и левого флангов и в середине между батареей, всего три казачьих пикета на каждом по 21-му человеку, дабы расставить по три двойных часовых меж собою в 300-х, а от пехотной цепи в 50-ти шагах и при том еще иметь должно конные резервы позади кареев в 200-х шагах на правом фланге работы против волеброска к берегу 300 казаков против карейных интервалов два эскадрона северских карабинер... Против новой крепости три конные резервы состоять должны каждой из 300 казаков, они также от себя вправо и влево посылают разъезды» [10, с. 28].

Є в цьому плані ще й такі складники, що засвідчують важливу роль саме українського козацтва: «За два часа перед рассветом по данному сигналу ракетой войска, расположенные на лодках и гребных судах числом 8000 подвинутся в одно время к противоположному берегу с обеих флангов, то есть с левого фланга крепости. Заоружские лодки, дубы и паромы, подняв на себя 1500 казаков, 3500 регулярного войска, предмет сей

высадки занимает берег» Вторая колонна – составленная из четырех баталионов Екатеринославского егерского копуса – до Хотинских ворот. Пятая колонна из трех батальонов Бугского егерского корпуса – до Килийских ворот.

Между тем вся флотилия на судах 2000 войска, расстянется вдоль реки. И в 20 сажнях от противного берега становится на якорь и в такой позиции стоя, очищает берег картечью. На флотилии – один батальон бугского, два батальона херсонского, два батальона приморские николаевские» [10, с. 29–32].

Відроджуючи історичну правду щодо участі українського козацтва в завойовницьких походах російської армії, треба уважно переглянути вітчизняні архівні збірки, де є чимало оригінальних документів, на кшталт уже згаданого реєстру козаків Сосницької сотні. До них належить також список козаків Полтавського полку, які зібралися на російсько-турецьку війну 1735–1739 років. Цей документ називає не тільки імена тих наших предків, які відправлялися в похід за інтереси Російської імперії, а й ту кількість коней, зброї, боєприпасів і амуніції, з якими вони повинні були йти в похід [3, арк. 5–27].

Зауважимо, що в такому самому становищі перебували й інші лівобережні полки, які залучалися до цього походу. Так, 26 квітня 1739 року за «експозицією» головнокомандувача Мініха Стародубський полк мав виступити в повному складі: сам полковник з

усією полковою старшиною і сотниками, значковими товаришами, рядовими двокінними козаками, старшинськими дітьми, і тими, що називаються бунчуковими товаришами, але військової служби не несуть, артилерією «о трьох пушках» із приладдям та обслугою, у той час, коли наказано «жон и их домашних держать под караулом» [4, с. 42, 44].

І все це задля приєднання до Росії дунайських князівств і встановлення штандартів її величності в Константинополі, як декларував Мініх. А в народних думках воно відбивалося сумним реквіємом:

Бо я їду на Україну
З турком воювати!
Своїм тілом білесеньким
Орлів годувати,
Своєю кров'ю червоною
Моря доповняти,
Своїм чубом кучерявим
Шляхи замігати,
Своєю костю кріпосною
Мости викладати [8, с. 610].

Ця війна, звісно, ще більше спустошила терени Гетьманщини, про що 1740 року свідчив англійський генерал Кейт: «До самого в'їзду мого в Україну, не думав я, що така вона порожня і таке множество тутешнього народу пропало. А й тепер скільки вигнано на війну, що не зосталося й стільки хліборобів, щоб їм самим для себе збіжжя посіяти. І хоч те вважають за їх упертість, що багато полів залишаються без засіву, але як по совісті розсудити, то й працювати нема кому і немає чим, бо вся робоча худоба з України забрана на війну» [9, с. 17].

Необхідно згадати й такий аспект важливості публікації пропонованого реєстру козаків Полтавського полку: це не тільки свідчення про збройну силу нашого народу у вказаний період. Водночас це безцінне джерело пошуку своїх предків для багатьох сучасних українців, якими вони хочуть гордитися. Адже на здобутках своїх попередників краще пізнається й минуле рідного народу, викристалізовується справжній патріотизм.

Джерела та література

1. Архів Санкт-Петербурзького відділення Інституту історії Росії. Ф. 83, оп. 1, спр. 74.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 1, спр. 60355.
3. Центральний державний історичний архів України в Києві. Ф. 1501, оп. 1, спр. 62.
4. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1969.
5. Артамонов В. Горький путь предательства. Мазепа и шведы в 1708 году. *Родина*. Москва. 2009. № 7.
6. Бескровный А. Очерки по источниковедению военной истории России. Москва : Из-во АН СССР, 1957.
7. Доклады и приговоры состоявшиеся в правительствующем Сенате в царствование Петра Великого : [в 6 т.] / изданные Императорскою Академиею наук под редакциею Н. В. Калачова. Санкт-Петербург, 1883. Т. II. Год 1712-й. Кн. II (июль – декабрь).
8. Историчні пісні. Київ, 1961.
9. Микулин А. Концентраційні табори в Советському Союзі. Видання ЗЧ ОУН, 1958.
10. Новые документы А. Суворова, Ф. Ушакова, Г. Потемкина-Таврического и М. Кутузова. Симферополь, 1947.
11. Осипов К. Русские войска в Восточной Пруссии в Семилетней войне. Москва : Огиз, 1945.
12. Письма и бумаги императора Петра Великого : у 13 т. Санкт-Петербург, 1887. Т. 1 ; 1889. Т. 2 ; 1893. Т. 3 (1704–1705) ; 1897. Т. 4 ; 1889. Т. 5 (январь – июнь 1707) ; 1912. Т. 8 (июль – декабрь 1708 г.). Вып. 2.
13. Походный журнал 1696 года. Санкт-Петербург, 1853.
14. Сергійчук В. Хто кував славу «русского оружия». *Сіверянський літопис*. Чернігів. 1996. Ч. 2–3. С. 104–122.
15. Устрялов Н. История царствования Петра Великого : у 10 т. Санкт-Петербург, 1863. Т. 4. Ч. I; Ч. II.

References

1. Archives of the St. Petersburg Institute of History of the Russian Academy of Sciences: fund 83, inv. 1, dossier 74.
2. Vernadskyi National Library of Ukraine's Institute of Manuscripts: f. 1, dossier 60355.
3. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (thereafter – CSHAUK): f. 1501, inv. 1, dossier 62 [in Ukrainian].
4. APANOVYCH, Olena. *Armed Forces of Ukraine of the First Half of the XVIIIth Century*. AS of the Ukrainian SSR's Institute of History. Kyiv: Scientific Thought, 1969, 224 pp. [in Ukrainian].
5. ARTAMONOV, Vadim. The Bitter Path of Betrayal. Mazepa and the Swedes in 1708. In: Yuriy BORISYONOK, ed.-in-chief, *Motherland*. Moscow, 2009, no. 7 [in Russian].
6. BESKROVNYIY, Lubomir. *Essays on the Source Study of Russia's Military History*. Moscow: USSR's AS Press, 1957, 453 pp. [in Russian].
7. KALACHOV, Nikolay, ed. *Reports Given and Sentences Passed in the Governing Senate in the Reign of Peter the Great, Published by the Imperial Academy of Sciences: in Six Volumes*. Saint Petersburg: Printing House of the Imperial Academy of Sciences, 1883, 1883, vol. II: *Year 1712*, bk. II: *July–December* [in Russian].
8. RYLSKYI, Maksym, Kost HUSLYSTYI (compilers). *Historical Songs*. AS of the UkrSSR. Kyiv, 1961 [in Ukrainian].
9. MYKULYN, Andriy. Concentration Camps in the Soviet Union. In: *Library of a Ukrainian Undergrounder. Series Two, no. 2*. An edition of Foreign Units of the Organization of Ukrainian Nationalists. [s.l.], 1958, 227 pp. [in Ukrainian].
10. WOLFSON, Benzion (compiler). *New Documents of Aleksandr Suvorov, Fyodor Ushakov, Grigory Potemkin-Taurichesky and Mikhail Kutuzov*. Simferopol: 1st State Printing House of the Publishing and Printing Office, 1947, 129 pp. [in Russian].
11. OSIPOV, Kirill. *Russian Troops in East Prussia in the Seven Years' War*. Moscow: Association of State Publishers; State Publishing House of Political Literature, 1945, 52 pp. [in Russian].
12. *Letters and Papers of Emperor Peter the Great: in 13 Volumes*. Saint Petersburg, 1887, vol. 1: 1688–1701; 1889, vol. 2: 1702–1703; 1893, vol. 3: 1704–1705; 1900, vol. 4 (1706); 1907, vol. 5 (January–June, 1707); 1912, vol. 6, iss. 1 (July–December, 1707) [in Russian].
13. *Travel Journal of 1696*. Saint Petersburg, 1853 [in Russian].
14. In: SERHIYCHUK, Volodymyr. Who Forged the Glory of Russian Weapons? In: *Siverian Chronicle*, Chernihiv, 1996, no. 2–3, pp. 104–122 [in Ukrainian].
15. USTRYALOV, Nikolay. *The History of Peter the Great's Reign: in Ten Volumes*. Saint Petersburg: Printing House of the Second Department of His Imperial Majesty's Own Chancellery, 1863, vol. 4, pt. I, 629 pp.; vol. 4, pt. II, 706 pp. [in Russian].